

OTTLIK GÉZA, ÖRKÉNY ISTVÁN, SZABÓ ZOLTÁN: 100

VÉGHÉLYI BALÁZS

Hazaszerelem

Gyerekkoromban írtam egy könyvet Magyarországról. Persze csak egy iskolai, vonalas füzetbe rótt gyerekbetűs kézirat maradt belőle, mégsem teszem idézőjelbe a *könyv* szót: egy kisgyerek művén akkor sem szabad gúnyolódni, ha a gúny nem több utólagos öniróniánál. A könyv Magyarország tájairól és városairól szól. Az Alföldről, a Mátráról, a Balatonról, a Hortobágyról, Budapestről... Innen-onnan összemásolt adatokból kerekedett egészé, de a tollamat mozgató érzés nagyon is belülről jött. Hogy honnan és miért, azt akkor még nem tudtam megfogalmazni.

Később, gimnazista koromban újabb könyvet kezdtem írni. Itt már azért sem tehetek idézőjelet, mert a könyv nem egészen húszéves koromban meg is jelent. *Magyar pobarak* volt a címe. Ez már a földrajzi valóságon túli hazáról szól: a magyar történelemről és kultúráról. Leginkább azt akartam a magam nagyon szerény eszközeivel bizonyítani, hogy a magyar irodalom kisebb-nagyobb darabjaiból, mint kirakóelemekből egy nagy tájkép, egész történelmünk képe összeáll. Ennek a könyvnek az írása közben került először a kezembe Szabó Zoltán *Szerelmes földrajza*, amely elemi erővel hatott rám. Idéztem is belőle: „*Annak, aki jól ismeri Magyarországot részeinek képét, tájainak gazdagságát, városainak jellegét, a hazai föld szebb lesz, tágasabb lesz, nagyobb lesz, tebát kedvesebb is lesz. Több féltése és több terve fog kapcsolódni ehhez a szóhoz: Magyarország. E több féltés és több terv, több védenivaló és több alkotnivaló elemiből tevődik össze az, amit a szó legtisztább értelmében nevezhetünk hazafiságnak.*” Valószínűleg ezért írtam meg zsenge kisfiúként a könyvemet Magyarországot tájainak gazdagságáról, városainak jellegéről, és később az első könyvemet arról a múltról és arról a kultúráról, amelyet ennek a tájnak a szülöttei elszenvedtek és megalkottak.

Ha tán könyveket nem is írnának, de a hazához mint tájhoz, a nemzethez mint közösséghez és a kultúránkhoz mint örökséghez való viszonya árnyaltabb és elmélyültebb lenne a mindenkori fiataloknak, ha az iskolákban kezükbe kerülne ez a mű. Mentés lenne ez a viszony a rosszféle nacionalizmustól, a hagymázos nemzetképzetektől, ugyanakkor erős és megingathatatlan, mint a Duna folyása, a Bakony hegyei vagy Petőfi költészete. Talán többen éreznék úgy, hogy nemcsak ideiglenes bérlők itt, hanem tulajdonosai Magyarország szépségeinek és évezredek kultúrájának, éppen ezért felelősek is mindezen szépségek és értékek megőrzéséért.

A *Szerelmes földrajz* többszöri olvasása után Szabó Zoltán egyéb munkáit magyar szakos bölcsészhallgató koromban ismertem meg. Annak ellenére, hogy az egyetemen – emlékeim szerint – egyetlen szót sem hallottam róla és a műve-

íról. Utóbbiak ismerete nélkül szegényebb lennék, s hogy ne csak magamról szóljak: szegényebbek lennék, nemcsak egy életmű, hanem Magyarország és a huszadik századi magyar történelem mélyebb ismeretében is. Illendő tehát, hogy születésének századik évfordulóján szavakból font koszorúkkal is adózunk az író emlékének. A legméltóbb emlékezés azonban az lenne, ha újra (és újra) kézbe vennék a műveit.

„1932-ben történt, hogy négy budapesti bús év körüli fiatalember elhatározta, havi folyóiratot indít a legújabb író-költő nemzedék együttes megszólaltatására” – emlékezik vissza *A magyar irodalom arcképcsarnokában* a négy közül az egyik, Hegedüs Géza, egykori jogász- és történészpalánta. Rajta kívül Boldizsár Iván orvostanhallgató, Rónai Mihály András jog- és Szabó Zoltán gépészmérnök-hallgató alkotta a Névtelen Jegyző szerkesztőbizottságát. A lap mindössze öt számot ért meg, de nem akármilyen szerzőkkel: kézirattal állt melléjük az idősebb nemzedékből Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc, és itt bontogatta szárnyát Örkény István (Szabó Zoltán gimnáziumi osztálytársa) és a fiatal Weöres Sándor is. „Az az egész költői kör pedig úgy ítélte – folytatja Hegedüs Géza –, hogy körükben a legjobb, legnagyobb reményű költő Szabó Zoltán.” Alighanem tévedtek. Szabó Zoltán végül Babits Mihály tanácsára hagyott fel a költészettel, a kor legtekintélyesebb költője szerint ugyanis versei nem költőt, inkább egy tehetséges prózáírót mutatnak. Ennek ellenére versei is szerves, megőrzendő részét alkotják életművének, idézzünk hát néhány, régi folyóiratokban és antológiákban meglapuló versszakot a költő Szabó Zoltántól. „A kisfiú, szegényke, csöndbe, holtan, / véznán, némán aludt a katafalk / tört bársonyán és nem rezzent a balk, / függönyös csendbe, hogyba megbomoltan // egy asszony sírt. És néha itten, ottan / egy fátyolos láng sárga fényt vetett még / a szőnyegekre, békültarcú, kedves / szentképek mostan mind csak őt szerették.” (Halk legenda). „Templom előtt, hogy vártam a kedvest, nyári este, / furcsa mosollyal a számon egy padra leültem, / kis öregasszonyok jöttek, megálltak, / és két ember sorsának édesizét kóstolta fogatlan szájuk: / esküvő.” (Nápszopma). Ezek a versek magukban hordozzák a későbbi szociográfust, aki a társadalom (és annak elemi alkotórésze: az ember) életére, gondjára figyel. Bár a költő elhallgatott, de a lírai érzékenység és a költői nyelvhasználat a prózáírónak mindvégig védjegye maradt.

1933-ban Boldizsár Ivánnal együtt megalapította a Fiatál Magyarság Szociográfiai Munkaközösségét és annak folyóiratát, a Fiatál Magyarságot. Szabó Zoltán ekkor fordult a szociográfia mint műfaj és a magyar falu mint téma felé. Ennek első maradandó eredménye *A tardi helyzet*. 1936-ban jelent meg, akárcsak Illyéstől a *Puszták népe*. Ezzel a szociográfiával, illetve a két évvel későbbi, a Cserhát, Mátra és Bükk hegyvidékének népét számba vevő *Cifra nyomorúsággal* csatlakozott a budapesti születésű Szabó Zoltán a népi írók falukutató mozgalmához. Míg *A tardi helyzet* egy zárt, paraszti közösség, addig a *Cifra nyomorúság* egy felbomlóban lévő életforma és a születőben lévő agrárproletárság dokumentuma. (Ezekből az agrárproletárokból lettek később a szocialista szövetkezetek mezőgazdasági szakmunkásai, majd napjainkban az agrárvállalkozók, végképp elfeledve mindent, amit népi kultúrának nevezünk.)

A radikális baloldaltól radikális jobboldalig, Veres Péter „sültrealizmusától” Németh László intellektualizmusáig széttartó, jobbra csak a parasztság és a földreform kérdésében egyetértő csoportban Szabó Zoltán minden szempontból a centrumot képviselte. Az írást szolgálatnak tekintette, de szociográfiáiban a társadalmi szempontok mellett a legmagasabb esztétikai igényeknek is igyekezett megfelelni. Emelkedett stílusú, lírai leírásokkal és elmélkedésekkel színezett szociográfiái elevenné tették a tájat és elevenné, olykor szinte egy meg nem írt Móricz-regény alakjává emelték hőseit is. Mindeközben persze ragaszkodott a tényekhez. Adatok sokaságát hozza az emberi sorsok jobb megértéséhez, így például gyerekek vallomásai alapján megírja a heti étrendjüket. Szociográfiái hitelesség és szépírói igényesség elválaszthatatlanok nála. A Fialtal Magyarország 1936. januári számában, a Fialtal Magyarország Szociográfiái Munkaközösségének éves jelentésében írta: „*Aki elszánta magát a mai magyar társadalom megismerésére, nem tehet mást: igyekszik nem védekezni a keserű élmények ellen. A terhek súlya alatt néha összecsereéli a szociográfia eszközeit az író eszközeivel, és kérdéses, melyikkel használ többet. Ha eszköze sokszor kettős is, szolgálata és akit szolgál, egy. A valóság ma olyan súlyos, hogy kötelez, a körülményismeret cáfolhatatlanul diktálja, hogy milyen teendőkre lenne szükség.*” Nem véletlen tehát, hogy *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* a harmincas években országos feltűnést keltett, és megérdemelt sikert aratott.

Humanizmusát, hazaszeretetét, kulturális és társadalmi nyitottságát szintén jól dokumentálják a Magyar Nemzetben *Szellemi honvédelem* cím alatt közzétett publicisztikái. Következtesen szemben állt minden diktatórikus törekvéssel. Egy elkötelezett, nemzeti demokrata arcú villan elő, ha cikkeit olvassuk. József Attila sorait juttatják eszünkbe: „*Adtál földmívest a tengernek, / adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak, // hogy mi ne legyünk német gyarmat.*” Ezért érték retorziók 1945 előtt, és ezért kényszerült 1949-ben végleg elhagyni szerelmes hazáját.

1942-ben, a Nyugat kiadásában jelent meg Szabó Zoltán talán legmaradandóbb alkotása, a *Szerelmes földrajz*. Legmaradandóbb, mert örökérvényű: független a mindenkori társadalmi helyzettől. A ma és a holnap embere számára is üzenete van. Ennek tizenkettedik fejezetében írja a következőket: „*Magam legtöbbször faluvizsgáló utakon kóstoltam a hazai tájak ízeit, társadalomkutatás közben. Országjáró utaim nagyobbik részére a társadalom vonzott; nem a füvek és a fák, különösképpen pedig nem az erdők és a magaslatok érdekeltek, mint a turistákat. (...) A tájak rendszerint effajta vizsgálódások szünetében bontakoztak ki előttem, egyik faluból a másikba menetben, s gyakran akkor, mikor eltévedtem falujáró útjaimon. Idővel ráébredtem arra, hogy ez nemcsak jól, hanem törvényszerűen is van így. A vidék népének megismerése segít a legrövidebb útra a táj megértéséhez. Táj és nép végeredményképpen rokon fogalmak, és mikor a nép jellemvonásainak keresése közben ismerkedtem meg tájakkal, tulajdonképpen nem tettem mást, mint gyümölcséről ismertem meg a fát. Mert a nép sok tekintetben a táj alkotása, s a táj sok tekintetben a népé. (...) Éppen ezért sohase értettem konok és puritán zordonságát azoknak a faluvizsgálóknak, akik süketen és vakon mentek el*

annak a tájnak a szépségei és mondanivalói mellett, mely a vizsgált falvak népét is formálta.” Ez a szemléletmód már szociográfiáiban is megjelenik: az embert a táj viszonylatában (is) vizsgálta a szerző. Itt azonban végképp háttérbe szorulnak a társadalmi szempontok: az ország, az állam és annak lakossága helyét a táj és a nép veszi át. A könyv epilógusában idézett Juhász Gyula-idézet akár mottó is lehetne: „*Csillag esik, föld reng, jött éve csudáknak, / De a folyók folynak, de a hegyek állnak*”.

Szabó Zoltán rögtön az elején leszögezi, hogy nem arról a hazáról ír, amely túlélte Muhit, Mohácsot, Világost, és nem is arról, ami Trianon után megmaradt belőle. Muhi, Mohács és Világos a történelemhez tartozik, a trianoni határok pedig politikai akarat eredményei. Őt a tájak érdeklik, illetve a tájak és az emberek, a tájak és a költők viszonya. Revizionista felhang nélkül szögezi le: Magyarország természetes határát a Kárpátok, az Alpok és az Adriai-tenger jelentik. Egy folyót határként megjelölni természetellenes döntés, hiszen a folyó egy életterületnek nem a vége, hanem éppen a közepe. A kettészelt szántófölddekről és városokról nem is beszélve! Amit politikailag nehéz, de muszáj elfogadni, az földrajzi szempontból lehetetlen és nem is kell: Szabó Zoltán könyve úgy vezet minket végig az Alföldön Ungvártól Szabadkáig, mintha nem is léteznének országhatárok. Már csak azért is, mert útikalauza a magyar tájleíró költészet, amely „*egészen kitöltötte a Kárpátok karéját*”. A versek és a természet törvényei szerint a táj maga az ország. Aki be akarja barangolni, annak elég „*egy térkép, néhány sor könyv, s iránytűnek egy kis szeretet*”.

A szerző viszonyulása a magyar tájakhoz hasonló, mint amit a szerelmes férfi érez imádott kedvese iránt. Leginkább egy olyan kedves iránt, akivel gyermekkori barátsága mélyült el később szerelemmé. A mű huszonkettedik fejezetének alcíme is ezt az érzést erősíti bennünk: „*melyben a szerző a hazai tájainak bódol*”. S bár szemet vet idegen tájak szépségeire is, de tudjuk: a szerelem csak hűséget követel, vakságot nem.

A könyv első felében személyes élményeit is megosztja velünk az író, így ismerhetjük meg azt a Budapestet, amely gyermekkorának terét adta. „*Lakhelyünk földrajzi helyzete pontos kifejezője volt társadalmi helyzetünknek, apám üzemei mérnök lévén, bivatása a külváros, jövedelme a polgárság felé húzta.*” A gyermek Szabó Zoltán tehát Budapest kül- és belvárosának határán eszmélkedett, munkások és polgárok, palotaházak és vastelepek között. A társadalmi ranglétra a belsőbb kerületek felé emelkedett. Értékes szociális tapasztalat ez egy későbbi szociográfus számára, főleg, ha mint ő, a tájak és az emberek kapcsolata iránt is érdeklődik. Gyermekkori lakhelye után megismerjük családját is a vidéki rokonokkal, akik sorsukkal példázzák a magyar történelmet, ahogy vidéki rokonokból határon túlivá váltak. Néhányan, akik *eredni tudtak*, a Nyugati pályaudvaron, vagonokban rendezték be új „otthonukat”. A nagypapa sem hozott többé aradi kolbászt, gyulafehérvári cipót vagy brassói csirkecombot. Trianon után a fiatalabb nemzedékeknek „magyar tengerre” nőtt a Balaton, a Tátra hiányában pedig magasabbá, értékesebbé vált a Bükk és a Mátra. Szabó Zoltán ennek a nemzedéknek lett hangadója.

Indíttatásának és emlékeinek leírása után útra kel a szerző, útítárásként hívva az olvasót is. Radnótitól tudjuk: „*Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj*”.

Összecseng ez a sor Szabó Zoltán véleményével, mely szerint a vonatból vagy autóból nézve nem lehet sem megismerni, még kevésbé pedig megérteni egy tájat. Gyalog vagy szekérrel annál inkább. Úgy, ahogy Petőfi is járta az országot, és adott minden útikönyvnél hívebb képet róla verseiben és az *Úti levelek*ben. Nem véletlen, hogy Szabó Zoltán a magyar költők versei nyomán járja végig Magyarország legnagyobb és legjellegzetesebb tájegységét, az Alföldet. Útitársai a költők, iránytűi a versek.

Azt írtam előbb, hogy ha a *Szerelmes földrajz*ot ismernék a fiatalok, mélyebb viszony fűzné őket az ország tájaihoz, népéhez és kultúrájához. Ezt ki-egészíthetjük azzal, hogy a versekhez is elmélyültebb viszony fűzné őket. Mi a vers műfaja? Milyen versformát alkalmaz a költő? Milyen költői eszközöket találhatunk a műben? Milyen tartalmi egységekből áll a költemény? És még sorjázhatnánk a kérdések, amelyek diákok ezreit tartanak vissza attól, hogy közelebb kerüljenek a magyar és a világirodalom egy-egy remekművéhez. Egy vers értő befogadása másról szól. A legfontosabb kérdés: milyen érzéseket, milyen gondolatokat és asszociációkat indít el benned, olvasó, ez a vers? Légy szabad és légy merész. Ne az interneten keresgélj válaszokat, még csak ne is a tankönyvekben, hanem a saját belső világodban. Egyeztesd össze a költő sorait a saját életeddel, saját gondolataiddal, eszméiddel, érzéseiddel. Persze ne csak magadba nézz, hiszen a versekből elővillan a történelem, a történelemben vagy a történelem súlya alatt élő ember és az emberben lakozó érzések teljes tárháza. És a versek által élesebb fénybe kerülnek a tájak, a városok és falvak is. Kimondatlanul is ezt az üzenetet közvetítik Szabó Zoltán versértelmezései. Minden tájhoz, tájrészlethez megtalálja az odaillő idézetet. „*A költészet szerelmes földrajzának – írja – körülbelül úgy van köze a geográfiához, ahogy a szerelemnek a biológiához. Aki az anyagról akar megtudni valamit, forduljon a földrajzhoz. Aki a tájak lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomban. Aki az országot akarja megismerni, forduljon a geográfusokhoz. Aki a bazát, az forduljon mindenekelőtt a költőkhöz. Ahogy a köteteket lemelem a könyvespolcra, megcsap e különös utazás varázsa.*”

Legelőször Thaly Kálmán *Kuruczvilág* című kötetét emeli le a polcra. A versek kurucjai, akiket a *szabadság nomádjainak* nevez, végigszáguldják az országot: tájakat, városokat látnak és láttatnak, műveik azonban inkább a haditudósítások hangvételét idézik, mint a költői tájleírásokat. Együtt élnek a természettel, de térkép is nekik a táj: elvesztett és felszabadított területeket jelző katonai térkép: „*Sárvár alatt sűrű berek a Csere; / Leskelődő labancokkal van tele. / Sűrű berek, még sincs annyi levele, / Mint amennyi lompos labanc bújt bele.*” Szabó Zoltán végigjárja velük a feldúlt országot, rendszerezve a versek jelentésrétegeit, s következtetésként kijelenti: „*A szabadságot nem hagyhatták örökül fiaikra, de ránk hagyták örökül a Magyarország-képet, mely csupa harc, csupa lőporfüst, csupa égő falu, és közben csupa báj, csupa kikelet, csupa játék. Verseik olvasása közben az az érzésem, hogy a városokat jelző kis piros pontokat az ő vérük festette a magyar mappára.*” Ezeket a mondatokat még azzal a ténnyel sem tudjuk megcáfolni, hogy az irodalomtörténet azóta lerántotta a leplet Thaly Kálmánról: gyűjteményének legtöbb verse nem a kurucok idejéből származik. Ő maga öltött kuruc gúnyát a huszadik

század első éveiben. Azért nem vesztik érvényüket Szabó Zoltán kuruc-fejeze-
tei, mert Thaly Kálmán zseniális szerepverseket írt: ugyanazokat a megállapítá-
sokat tehetnénk ma az eredeti kuruckölteményekre, mint amelyeket ő tett a
„hamisítványokra”; továbbá azért sem, mert – szerzői hiúság ide vagy oda –
igaza volt Juhász Gyulának: „*Nem a pacsirta fontos, csak a dal*”.

Az író legkedvesebb és legkitartóbb kalauza Petőfi Sándor, aki vándorlásai
során minden korábbi és későbbi magyar poétánál többet látott, és verseiben,
illetve az *Úti levelek*ben többet megörökített az országból. Jól látja Szabó Zoltán:
az Alföldet, annak igazi természetét Petőfi ismertette és szerettette meg a
magyarokkal. Némi elfogult, de elfogadható túlzással egyenesen azt írja: „*Az
Alföld az egyetlen nagy magyar tájegység, melynek tudjuk a születésnapját:
1844. október 5. Ezen a napon jelent meg Petőfinek Az Alföld című verse a
Honderű-ben.*” Kiváló érzékkel nyúl ezekhez az agyonelemzett költemények-
hez. Eredeti értelmezései, az apró, de lényeges összefüggések láttatása révén
újra rácsodálkozunk Petőfi Alföld-verseinek különlegességére. Velük járjuk végig
a Kiskunságot, velük látogatunk el Kárpátaljára, általuk ismerjük meg az Alföld
természeti és társadalmi világát. Mintha egy filmet látnánk: közeli és totálké-
pek váltakoznak előttünk egy dokumentum- és egy romantikus film keveréké-
ben. Ehhez társul még Szabó Zoltán „werkfilmje”: így készültek a versek, eze-
ket a tájakat járta be és ezekért a célokért küzdött – az Alföld szabadságeszmé-
nyét megteremtve – a költő. Míg azonban „*Petőfi igyekezete: egy tájat és egy
osztályt adni a nemzetnek, bívni be a nemzetbe. Aranyé: egy tájnak és földi-
jeinek elbozni a nemzetet, ezen természetesen múlt értendő, a történelem.*”
Arany János is sokat vándorolt fiatalabb éveiben, de mágnesként húzta mindig
haza Nagyszalontá. „*Petőfit a puszta várja, a szabadság, Pest és a dicsőség.
Aranyt egy falu város, a lemondás biztonsága, a kenyérkereset nyugalma, a
családi kör. Egy szűk és szomorúsággal telt idill, egyszerre nyugalmas és fájdal-
mas esték a feketén bólingató eperfa lombja alatt.*” Arany János szülőföld-
je tehát jóval kisebb sugarú térség, mint Petőfié. Arra a tájra koncentrálódik,
ahová Erdély hegyei lankákat küldenek hírmondóba az Alföld népéhez. Szabó
Zoltán azonban idézetek sorával bizonyítja: mégsem lehet versei nélkül teljes
a költészet szerelmes földrajza.

Már szó esett arról, hogy a könyv figyelmen kívül hagyja a politikai határo-
kat. A természet adta határokig tágítja a látómezőt, illetve addig, ameddig a
magyar költők megjárták és megírták. Az első „határátlépést” Kosztolányi De-
zső nyomán tenné meg, ha a szó politikai értelmét tartaná mérvadóknak. Egy
középosztálybeli, iskolázott, jó modorú fiatalember szemével látjuk Szabó Zoltán
impresszionista színekben ragyogni: „*a piacunkon színes árnyak. / Vörös nap-
ernyők. Lila foltok. / Kisvárosi arany-vasárnap.*” Fényektől ragyog a város és
körülötte egész Bácska, míg kortársa, Juhász Gyula költészetében csak „*a bú-
bánat iszapja*” ragyog a szegény, bús magyarokra. Szabó Zoltán rendszerint
felhívja a figyelmet a költők életrajza, személyisége és költészetük összefüggé-
seire is. Akármit is mondanak a modern irodalomelméleti iskolák hívei, ennyi
pozitivizmusra szükségünk van ahhoz, hogy látva lássuk a versek hátterét és
belső törvényszerűségeit. Juhász Gyula a bánat és a Tisza-vidék költője volt. A
kettő szorosan összefügg, ugyanis: „*A folyóknak és tájaknak nincsen lelke,*

nem olyanok, mint a szem vagy arc, mely egy lelket fejez ki. Olyanok, mint a tükör, mely annak a lelkét fejezi ki, aki belenéz.” A huszadik század első felének Tiszája fölött Juhász Gyula merengő, magányos lelke lebegett. Ebben a tónusban követhetjük végig verseivel a Tisza útját Kárpátaljától Szegedig, ahol fiatal, köveken bukfencező vízfolyásból lassú, iszapot hömpölygető, nagy folyóvá érik.

Több fejezetben is foglalkozik Debrecen mostoha sorsával. A várossal, amely halhatatlan költők és írók bölcsőjét ringatta, de egyiküknek sem sikerült a szívébe vézni magát. Első nagy szülőttei, Csokonai Vitéz Mihály és Fazekas Mihály is csak elvétve emelik versbe, akkor sem a dicsőségét növelve, Petőfi pedig egyenesen szégyenbillogot süt rá: *„Ha porba vagy sárba akarsz fulladni, csak ide jőj, itt legkönnyebben célt érhetsz; de az orrodát jól befogd, mert különben, mielőtt megfúlnál, a guta üt meg a szalonnaszagnak miatta. (...) Itt ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak.*” Szabó Zoltán jobban tiszteli a költőket, minthogy megcáfolná őket. Ilyen huszárvágással tesz pontot a témára: *„Debrecen dicsősége olyan, mint az országé. Koszorúja hiában elsovadt szent akaratokból fűződik.*”

Az író nem idealizál, és nem hallgatja el a kritikákat sem. Debrecen deresre húzásának krónikája után Ady Endre szemével is végignézhethetünk az Alföldön. Petőfivel ellentétben ő nem a szabadság, hanem az elmaradottság jelképét látta gőzösről az Alföldben, különösen a Hortobágyban. Ködben, rekkenő hőségben és fagyban, soha tavaszi virágzásban, soha ménések büszke nyargalásában, legfeljebb egy eltévedt lovas káprázatában.

A legfiatalabb költő, akit útitársául hív: a könyv megjelenése előtt öt évvel tragikusan elhunyt József Attila. A szépség koldusa, akinek verseiben a lepusztult külvárosi tájak is megtelnek élettel. Az alföldi vidékek még inkább. *„Ezen az alföldi tájakon Petőfi óta nem lakott ennyi derű és jókedv*” – írja, majd később így folytatja: *„Az ő síksági tájainak különös és megkapó varázsa, hogy bangokkal jelentik magukat, apró moccanásokkal, kicsi rezzenésekkel jelzik az életet. Csupa mocorgó, bangot adó élet e föld.*” Mint máshol, itt is bőségesen hoz példákat, véleményt igazolandó. Érvelése itt is meggyőző, még ha hiányérzetünk is marad, miután szó nélkül megy olyan sorok mellett, mint a *„Magyar Alföld - gond a dombja; / temploma cövek.*” Ez azonban nem halványítja a fejezet igazságait és azt a gesztust, hogy a népi írók egyik központi egyénisége enyhíteni próbálta József Attila irodalmi árvaságát.

Szabó Zoltán háromkötetesre tervezte munkáját. A második kötet a Dunántúlt és Budapestet, a harmadik pedig Erdélyt mutatta volna be. Ezek elkészültét az utolsó fejezetben még nem zárja ki, a második kiadáshoz 1964-ben írt előszavában már igen. Az emigrációba kényszerült író már nem érzett magában erőt és képességet a folytatásra. Már csak rövidebb-hosszabb újságcikkekre futotta igyekezetéből. Adós maradt nekünk a Balatonnal, a Mecsekkel, a Bakonnyal, Budapesttel, Kolozsvárral... De mi is adósai vagyunk. Mi, olvasók, akik porosodni hagyjuk polcainkon a műveit, és mi, irodalmárok, akik néhány tanulmánytól és efféle irodalmi esszénél nem jutottunk még tovább az emlékezőzésben. Egy nagy írónak vagyunk adósai, aki fehérek közt volt európai magyar.